

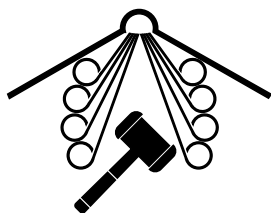
70 LAT

POWSZECHNEJ DEKLARACJI PRAW CZŁOWIEKA

Redakcja naukowa
Monika Florczak-Wątor
Michał Kowalski

70 LAT
POWSZECHNEJ DEKLARACJI
PRAW CZŁOWIEKA

PRAWO
KONSTYTUCJA
ARGUMENTACJA

SERIA POD REDAKCJĄ
TOMASZA GIZBERT-STUDNICKIEGO
I PIOTRA TULEI

70 LAT
POWSZECHNEJ DEKLARACJI
PRAW CZŁOWIEKA

redakcja naukowa
Monika Florczak-Wątor
Michał Kowalski

Kraków 2019

© Copyright by Individual Authors, 2019

Recenzja

dr hab. Michał Balcerzak, prof. UMK

Redakcja

Patrycjusz Pilawski

Projekt okładki

Marta Jaszcuk

Publikacja dofinansowana przez Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Jagiellońskiego

ISBN 978-83-8138-132-1 (druk)

ISBN 978-83-8138-195-6 (on-line, pdf)

KSIĘGARNIA AKADEMICKA

ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków

tel./faks: 12 431 27 43, 12 421 13 87

e-mail: akademicka@akademicka.pl

Księgarnia internetowa:

<https://akademicka.pl>

Spis treści

WSTĘP.....	7
CZĘŚĆ I	9
JERZY ZAJADŁO, <i>Uniwersalizm Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka: krótka historia pewnego trudnego kompromisu</i>	11
ROMAN WIERUSZEWSKI, <i>Współczesne znaczenie Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka w międzynarodowym systemie ochrony praw człowieka</i>	31
BRYGIDA KUŹNIAK, <i>Powszechna Deklaracja Praw Człowieka jako akt prawny w obszarze prawa międzynarodowego</i>	41
CZĘŚĆ II	57
KRZYSZTOF DRZEWICKI, <i>Powszechna Deklaracja Praw Człowieka – niespełniona nadzieja mniejszości narodowych</i>	59
MICHAŁ KOWALSKI, <i>Znaczenie art. 14 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka dla międzynarodowego prawa uchodźczego</i>	79
MAGDALENA ABU GHOLEH, <i>Prawo do kultury i jego współczesne zagrożenia</i>	91
KINGA DREWNIOWSKA, <i>Prawo do sądu jako prawo człowieka – rozważania na tle Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka, Europejskiej Konwencji Praw Człowieka oraz Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej</i>	107
MICHAŁ GÓRSKI, <i>Czy tylko narodzeni mają prawo do życia? Twórcy Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka a prawa nasciturusa</i>	121
PRZEMYSŁAW KOMOROWSKI, <i>Redakcja artykułu 18 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka i jej wpływ na kształt standardu wolności religijnej na przykładzie systemu Europejskiej Konwencji Praw Człowieka</i>	135

CZĘŚĆ III.....	155
IRENEUSZ C. KAMIŃSKI, <i>Powszechna Deklaracja Praw Człowieka jako akt prawny w obszarze prawa krajowego – uwagi o różnych zobowiązaniach międzynarodowych państwa</i>	157
HANNA KNYSIAK-SUDYKA, <i>Wpływ Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka na wykładnię i stosowanie prawa przez organy administrujące i sądy administracyjne</i>	177
MAREK BIELSKI, <i>Wpływ Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka na wykładnię i stosowanie prawa przez sądy karne</i>	195
DOMINIKA KUŹNICKA-BŁASZKOWSKA, <i>Rekomendacje w zakresie prawa do prywatności wydane przez Komitet Praw Człowieka i ich realizacja w Polsce</i>	209
AUTORZY	225
SUMMARY	229
INDEKS OSOBOWY	231

Prawo do kultury i jego współczesne zagrożenia

1. Wprowadzenie

Prawo do kultury – rozumiane jako prawo do swobodnego uczestniczenia w życiu kulturalnym społeczeństwa, do korzystania ze sztuki, do uczestniczenia w postępie nauki oraz korzystania z jego dobrodziejstw – zostało sformułowane w art. 27 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka (dalej: PDPCz lub Deklaracja)¹. Niewątpliwie jest ono ściśle powiązane z ogólną koncepcją praw kulturalnych, które razem z prawami ekonomicznymi i socjalnymi stanowią tzw. II generację praw człowieka. Przez lata zarówno samo prawo do kultury, jak i ogół praw kulturalnych uznawane były za stosunkowo słabo rozwinięte, zwłaszcza w porównaniu do pozostałych praw człowieka, które zyskały ugruntowaną pozycję w krajowych i regionalnych systemach ochrony. Do dzisiaj pewne trudności pojawiają się nawet w obszarze ich definiowania, co w doskonały sposób obrazuje wyzwanie, z jakimi trzeba się zmierzyć w tym obszarze badawczym.

Prawo do kultury wydaje się jednak kluczowe i niezbędne do pełnego zrozumienia pojęcia godności i tożsamości człowieka. Zmiany zachodzące we współczesnym świecie (zarówno pozytywne, jak i negatywne) stawiają również nowe wyzwania wobec pełnej realizacji prawa do kultury na arenie międzynarodowej oraz krajowej. Wobec tego celem niniejszego artykułu jest zidentyfikowanie pełnego zakresu prawa do kultury oraz jego współczesnych zagrożeń.

2. Elementy prawa do kultury

Prawo do kultury, podobnie jak pozostałe prawa i wolności II generacji, rzadko znajdowało odzwierciedlenie w przedwojennym prawodawstwie. Wraz z biegiem lat

¹ Powszechna Deklaracja Praw Człowieka, rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ 217 A (III) przyjęta i proklamowana 10 grudnia 1948 r.

sytuacja ta uległa znaczącej zmianie, a ideę praw kulturalnych, społecznych i ekonomicznych oddano w licznych aktach prawa międzynarodowego czy krajowego (o czym szczerzej w następnej części artykułu). Pomimo że prawo do kultury zyskało ugruntowaną pozycję w katalogu praw i wolności człowieka, nadal istnieją dość istotne problemy interpretacyjne w zakresie samego rozumienia tego prawa, jak i jego elementów składowych.

Należy wyraźnie zaznaczyć, iż prawo do kultury wyrażone w art. 27 PDPCz obejmuje swoim zakresem trzy powiązane ze sobą elementy: prawo dostępu do kultury, prawo uczestniczenia w kulturze oraz prawo do działania na rzecz kultury². Wszystkim z nich należy poświęcić więcej uwagi, jednak rozważania te nie są możliwe bez uprzedniego zdefiniowania samego pojęcia „kultury”.

Ze względu na interdyscyplinarność terminu „kultura” niezwykle trudne jest prawidłowe zdefiniowanie tego pojęcia, zwłaszcza w taki sposób, aby było ono użyteczne z punktu widzenia tworzenia i stosowania prawa. W najczęściej spotykanym ujęciu kultura definiowana jest jako całokształt materialnego i duchowego dorobku ludzkości, gromadzonego, utrwalanego i wzbogacanego w ciągu jej dziejów³. Na podobne ujęcie tej problematyki wskazuje chociażby preambuła do Powszechnej deklaracji o różnorodności kulturowej. Zgodnie z jej brzmieniem „kultura powinna być postrzegana jako zespół cech duchowych i materialnych, intelektualnych i uczuciowych, charakteryzujących społeczeństwo lub grupę społeczną”⁴. Przytoczone tu definicje ukazują wyraźnie dwoisty charakter kultury, którą z jednej strony mogą stanowić dobra namacalne (dorobek materialny), a z drugiej osiągnięcia duchowe, niematerialne. Tym samym do kultury należy zaliczyć nie tylko malarstwo, architekturę czy muzykę, ale również tradycje, wartości i umiejętności przekazywane przez członków społeczeństwa z pokolenia na pokolenie.

Warto jednak pamiętać, że kultura bywa także definiowana znacznie szerzej. I tak przykładowo Komitet Praw Ekonomicznych, Socjalnych i Kulturalnych (dalej: Komitet) proponuje własne rozumienie tego pojęcia, które znalazło zastosowanie również w kilku innych aktach prawa międzynarodowego⁵. Zgodnie z nim przyjmuje się, iż kultura to

² *Report of the Independent Expert in the Field of Cultural Rights*, Ms. Farida Shaheed, submitted pursuant to resolution 10/23 of the Human Rights Council, https://www2.ohchr.org/english/bodies/hrcouncil/docs/14session/A.HRC.14.36_en.pdf – 1.12.2018.

³ *Słownik języka polskiego PWN*, t. 1, M. Szymczak (red.), Warszawa 1998, s. 1015.

⁴ Powszechna Deklaracja UNESCO o Różnorodności Kulturowej przyjęta jednomyślnie na 31. sesji Konferencji Generalnej UNESCO, Paryż, 2 listopada 2001 r.

⁵ M. Odello, *The Right to Take Part to Cultural Life: General Comment No. 21 of the United Nations Committee on Economic, Social and Cultural Rights*, „Anuario Español de Derecho Internacional” 2011, vol. 27, s. 500.

wszelkie przejawy ludzkiej egzystencji⁶. Jednocześnie Komitet wskazuje, że pomimo mnogości obecnie istniejących definicji kultury należy spodziewać się dalszego rozwoju tego pojęcia, zwłaszcza w kontekście stale prowadzonych badań antropologicznych⁷.

Rozważania nad elementami składowymi prawa do kultury warto rozpocząć od prawa dostępu do kultury. W swojej treści nie odnosi się ono do samego procesu twórczego (jak czyni to np. wolność działalności artystycznej). Jego celem jest natomiast zagwarantowanie jednostkom dostępu do wytworów twórczości innych osób, co sprzyja określaniu go mianem „biernego elementu” prawa do kultury⁸. Prawo dostępu do kultury ma umożliwiać zaznajomienie się i zrozumienie własnej kultury za pośrednictwem wszelkich dostępnych form komunikacji, z jednoczesnym wyraźnym podkreśleniem roli edukacji w tym procesie⁹. Obowiązkiem państwa jest zapewnienie dostępu do kultury nie tylko poszczególnym jednostkom, ale i całym wspólnotom czy społecznościom.

Właściwa realizacja prawa dostępu do kultury wymaga stworzenia odpowiednio zorganizowanego systemu administracyjnego, którego celem będzie gromadzenie, a także udostępnianie zasobów kultury. Dbając o zapewnienie tego prawa, należy zwrócić szczególną uwagę na utrudnione możliwości niektórych grup. Mowa tu w szczególności o osobach starszych, osobach pochodzących z terenów wiejskich, mniejszościach narodowych i etnicznych oraz osobach z niepełnosprawnościami.

W odróżnieniu od prawa przedstawionego powyżej prawo do uczestniczenia w kulturze zwykle jest rozumiane jako „aktywny element” prawa do kultury¹⁰. Zgodnie ze stanowiskiem Komisji obejmuje ono prawo do identyfikowania się z dowolnie wybraną społecznością, dyskusowania o kulturze oraz prawo aktywnego udziału w zwyczajach i praktykach kulturowych. Należy również pamiętać, że z samej koncepcji tego prawa wynika również prawo do nieuczestniczenia. I choć część autorów włącza w zakres tego elementu także prawo do tworzenia kultury¹¹, to podążając za terminologią wskazywaną przez Komisję, aspekt ten należałoby uznać za odrębną część składową prawa do kultury, jakim jest prawo do działania na rzecz kultury. To właśnie ono obejmuje uprawnienie jednostki do zaangażowania się w tworzenie wszelkich przejawów kultury, zarówno tej

⁶ UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights, *General comment no. 21, Right of everyone to take part in cultural life (art. 15, para. 1a of the Covenant on Economic, Social and Cultural Rights)*, E/C.12/GC/21, <https://www.refworld.org/docid/4ed35bae2.html> – 1.12.2018.

⁷ *Ibidem*.

⁸ J. Matczuk, *Prawo do kultury v. prawo autorskie – nieuchronny konflikt czy nadzieja na koncyliację?*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace z Prawa Własności Intelektualnej” 2015, z. 1 (127), s. 42.

⁹ M. Odello, *op. cit.*, s. 502.

¹⁰ J. Matczuk, *op. cit.*, s. 44.

¹¹ Por. *ibidem*.

materialnej, jak i duchowej¹². W tym zakresie prawo do kultury może pokrywać się częściowo z wolnością wyrażania opinii czy nawet z wolnością działalności artystycznej¹³.

Uzupełniając powyższe rozważania, należy również zwrócić uwagę na dodatkowy aspekt prawa do kultury, jakim jest rozróżnienie kultury uniwersalnej oraz kultury własnej. Pierwsza z nich, określana również mianem kultury wspólnej, odnosi się do dominującego dorobku kulturowego ludzkości. Zapewnienie dostępu do niej jest niezbędne do „budowy własnej pozycji społecznej i kulturowej”¹⁴. Natomiast z pojęciem kultury własnej należy utożsamiać takie elementy kultury, które są niezbędne dla zachowania tożsamości określonej społeczności. Nie ulega wątpliwości, że dzisiejsze działania (głównie na arenie międzynarodowej) dążą do tego, aby zakresem prawa do kultury objąć zarówno kulturę uniwersalną, jak i własną. Tylko wtedy możliwe będzie zachowanie różnorodności kulturowej z jednoczesnym poszanowaniem dorobku kulturowego przeróżnych grup społecznych, mniejszości czy wspólnot. Wracając do wcześniejszych rozważań nad istotą prawa do uczestniczenia w kulturze, należy zauważyć, iż to do jednostki należy decyzja o tym, z którą grupą społeczną (a więc i z którą kulturą) pragnie się utożsamiać. Tym samym jednostkom należącym do określonych mniejszości (np. etnicznych) poza dostępem do kultury własnej należy zapewnić możliwość udziału w kulturze uniwersalnej¹⁵.

3. Sytuacja normatywna

Prawo do kultury znalazło odzwierciedlenie w kilku najważniejszych aktach prawa międzynarodowego, poczynając od PDPCz z 1948 r. Art. 27 pkt 1 stanowi, że „Każdy człowiek ma prawo do swobodnego uczestniczenia w życiu kulturalnym społeczeństwa, do korzystania ze sztuki, do uczestniczenia w postępie nauki i korzystania z jego dobrodziejstw”. I choć przepis ten gwarantuje dostęp do rezultatów działalności innych osób, to warto zaznaczyć, iż prawa samych twórców również zyskały ochronę w świetle Deklaracji¹⁶. Tym samym, jak twierdzi P. Piesiewicz: „deklaracja miała zapobiegać nadużyciom i ustanowić takie mechanizmy, które umożliwiałyby każdemu udział w pożytkach, zaś dla tych, którzy włożyli cenny wkład w rozwój, stanowić prawa chroniące”¹⁷.

Pomimo że sama Deklaracja nie miała mocy wiążącej, to niewątpliwie stała się przyczynkiem do prac nad kolejnymi aktami, które w swojej treści również odnosiły się do

¹² UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights, *op. cit.*

¹³ J. Matczuk, *op. cit.*, s. 45.

¹⁴ A. Młynarska-Sobaczewska, *Prawo do kultury*, Warszawa 2018, s. 53.

¹⁵ *Ibidem*, s. 49 i n.

¹⁶ Art. 27 pkt 2 Deklaracji.

¹⁷ P. Piesiewicz, *Prawo własności intelektualnej jako prawo człowieka*, [w:] *Dylematy praw człowieka*, T. Gardocka, J. Sobczak (red.), Toruń 2008, s. 185.

problematyki prawa do kultury. Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych z 1966 r. (dalej: Pakt)¹⁸ w art. 15 przewiduje prawo do udziału w życiu kulturalnym, prawo do korzystania z osiągnięć postępu naukowego i jego zastosowań oraz prawo do korzystania z ochrony interesów moralnych i materialnych wynikających z wszelkiej twórczości naukowej, literackiej lub artystycznej. Na podstawie tego paktu państwa powinny zmierzać do osiągnięcia pełnej realizacji tego prawa, a tym samym podejmować środki niezbędne do ochrony, rozwoju i upowszechniania nauki i kultury¹⁹. Wyraźnie podkreślono również znaczenie współpracy międzynarodowej w tym zakresie.

Całościowe ukazanie regulacji prawnomiędzynarodowych w obszarze prawa do kultury z pewnością nie może się odbyć z pominięciem dorobku UNESCO. Wszakże jako organizacja wyspecjalizowana ONZ skupia się ona przede wszystkim na wspieraniu współpracy międzynarodowej w zakresie kultury, sztuki i nauki. Odniesienia do prawa do kultury umieszczono m.in. w Powszechnej deklaracji o różnorodności kulturowej oraz Konwencji UNESCO w sprawie ochrony i promowania różnorodności form wyrazu kulturowego²⁰.

Warto również wskazać, iż ze względu na utrudnioną sytuację szczególnie narażonych grup społecznych społeczność międzynarodowa przyjęła szereg aktów dotyczących dostępu do kultury przez mniejszości narodowe, ludność rdzenną czy dzieci. W tym zakresie można wskazać m.in. Deklarację ONZ o prawach ludności rdzennej²¹, Deklarację praw osób należących do mniejszości narodowych lub etnicznych, religijnych i językowych²² oraz Konwencję o prawach dziecka²³.

Co zaskakujące, prawo do kultury nie zostało odzwierciedlone w żadnym z najważniejszych europejskich dokumentów dotyczących ochrony praw człowieka – Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności oraz Karcie praw podstawowych. Pomimo tego obszerne orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka pokazuje, iż w praktyce prawo do kultury jest wyprowadzane z treści innych praw zawartych w konwencji, m.in. prawa do poszanowania życia prywatnego i rodzin-

¹⁸ Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r., Dz.U. 1977, nr 38, poz. 169.

¹⁹ Art. 15 ust. 2, *ibidem*.

²⁰ Konwencja UNESCO w sprawie ochrony i promowania różnorodności form wyrazu kulturowego, sporządzona w Paryżu dnia 20 października 2005 r., Dz.U. 2007, nr 215, poz. 1585.

²¹ Deklaracja ONZ o Prawach Ludności Rdzennej przyjęta 13 września 2007 r. przez Zgromadzenie Ogólne ONZ.

²² Deklaracja praw osób należących do mniejszości narodowych lub etnicznych, religijnych i językowych, przyjęta bez głosowania przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych 10 grudnia 1992 r.

²³ Konwencja o prawach dziecka przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 20 listopada 1989 r., Dz.U. 1991, nr 120, poz. 526.

nego, wolności wyrażania opinii czy prawa do edukacji²⁴. Analiza orzeczeń wydawanych przez Trybunał w odniesieniu do szeroko pojętych praw kulturalnych, a także praktyka pokazuje, że zdecydowanie najwięcej problemów w zakresie realizacji prawa do kultury dotyczy sytuacji członków mniejszości narodowych oraz społeczności imigranckich.

W ostatnich latach można jednak zaobserwować zintensyfikowanie działań zmierzających do normatywnego ujęcia prawa do kultury na poziomie regulacji europejskich. Dla przykładu warto wskazać projekt Narodowego Centrum Kultury oraz miasta Wrocław (które otrzymało tytuł Europejskiej Stolicy Kultury 2016) realizowany w latach 2013-2016, dążący do uwzględnienia prawa do kultury w Protokole dodatkowym do Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności²⁵. I choć ostatecznie działania te nie przyniosły oczekiwanego skutku²⁶, to aktywności podejmowane w czasie trwania projektu (m.in. konferencje naukowe, debaty publiczne, publikacje naukowe) pozwalają dostrzec zmiany co do świadomości istnienia prawa do kultury.

Na poziomie regulacji konstytucyjnych prawa odnoszące się do życia kulturalnego jednostek zostały sformułowane w licznych europejskich ustawach zasadniczych. Można jednak zauważyć, że istnieją stosunkowo duże różnice w lokalnym podejściu do tej tematyki. Część konstytucji identyfikuje prawo do udziału w życiu kulturalnym jako zadanie państwa (np. Konstytucja Belgii). Inne kładą znacznie większy nacisk na zapewnienie praw mniejszości oraz zapewnienie różnorodności kulturowej (np. Konstytucja Finlandii). Natomiast kolejna grupa ustaw zasadniczych ogranicza się wyłącznie do zagwarantowania wolności twórczości (np. Konstytucja Niemiec)²⁷. Istnieją jednak i takie konstytucje, które wprost formułują prawo do kultury (rozumiane jako prawo do uczestniczenia w życiu kulturalnym) w obrębie katalogu praw socjalnych. Do tej grupy można zaliczyć m.in. konstytucję Francji²⁸, Hiszpanii²⁹ czy Portugalii³⁰.

W polskim porządku prawnym prawo do kultury również zostało zagwarantowane na poziomie konstytucyjnym. Zgodnie z art. 6 ust. 1 Rzeczpospolita stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju. Ze względu na programowy charakter tej normy wyznacza ona w sposób ogólny cel i kierunki działalności państwa w tym za-

²⁴ European Court of Human Rights, *Cultural rights in the case-law of the European Court of Human Rights*, https://www.echr.coe.int/Documents/Research_report_cultural_rights_ENG.pdf – 1.12.2018.

²⁵ Zob. więcej: <https://nck.pl/projekty-kulturalne/projekty/prawo-do-kultury/aktualnosci/prawo-do-kultury> – 1.12.2018.

²⁶ A. Mężykowska, *ECHR Cultural Protocol Debates/CAHMIN*, [w:] *Culture and Human Rights: The Wrocław Commentaries*, A. Wiesand [et al.] (eds), Berlin–Boston 2016, s. 153.

²⁷ A. Młynarska-Sobaczewska, *op. cit.*, s. 66-67.

²⁸ *Konstytucja Republiki Francuskiej z dnia 4 października 1958 r.*, przeł. W. Skrzydło, Warszawa 2005.

²⁹ *Konstytucja Hiszpanii z dnia 27 grudnia 1978 r.*, przeł. T. Mołdawa, Warszawa 1993.

³⁰ *Konstytucja Portugalii*, przeł. A. Wojtyczek-Bonnand, Warszawa 2000.

kresie. Niewątpliwie jednak odgrywa istotną rolę dla wykładni innych norm zawartych w Konstytucji.

Konstytucyjna regulacja prawa do kultury nie została jednak ograniczona wyłącznie do art. 6. Prawo to zostało wymienione pośród praw ekonomicznych, socjalnych i kulturalnych w rozdziale II. Art. 73 gwarantuje każdemu wolność twórczości artystycznej, badań naukowych oraz ogłaszania ich wyników, wolność nauczania, a także wolność korzystania z dóbr kultury³¹. Literatura przedmiotu wskazuje na zróżnicowany charakter wolności zawartych w tym przepisie. Uważa się, że wolność korzystania z dóbr kultury ma znacznie bardziej pasywny charakter niż pozostałe wolności z art. 73, gdyż na jej podstawie jednostka nie będzie miała zagwarantowanej autonomii procesu twórczego, lecz jedynie dostęp do jego efektów³². Nie ulega jednak wątpliwości, iż wolność korzystania z dóbr kultury została ujęta przez polskiego ustrojodawcę w formę prawa podmiotowego, co otwiera jednostkom drogę do wniesienia skargi konstytucyjnej³³.

4. Współczesne zagrożenia prawa do kultury

W 2009 r. Rada Praw Człowieka ONZ powołała do życia instytucję niezależnego eksperta w dziedzinie praw kulturalnych³⁴. Już trzy lata później Rada podjęła decyzję o przyznaniu mu statusu specjalnego sprawozdawcy³⁵. Zgodnie z przedstawionym w rezolucji obszarem działalności sprawozdawcy jego głównym zadaniem jest działalność na rzecz promocji i ochrony praw kulturalnych na świecie. W tym zakresie powinien on podjąć działania zmierzające do zidentyfikowania potencjalnych trudności oraz wyzwań, jakie mogą wystąpić na drodze do jak najpełniejszej realizacji tych praw.

³¹ Na marginesie warto zaznaczyć, że w literaturze przedmiotu można odnaleźć rozważania dotyczące oceny regulacji art. 73 Konstytucji RP, zwłaszcza w kontekście spełnienia standardów prawnomiedzynarodowych. Wiele uwagi poświęca się również zasadności zastosowania pojęcia dóbr kultury, które nie posiada swojej definicji legalnej zarówno na poziomie konstytucyjnym, jak i ustawowym. Zob. więcej: M. Jabłoński, *Wolności z art. 73 Konstytucji RP*, [w:] *Prawa i wolności obywatelskie w Konstytucji RP*, B. Banaszak, A. Preisner (red.), Warszawa 2002, s. 558 i n.; A. Frankiewicz, *Znaczenie prawne regulacji dziedzictwa narodowego i dóbr kultury w rozdziale I Konstytucji RP*, „Przegląd Prawa i Administracji” 2012, vol. 88, s. 9 i n.

³² A. Frankiewicz, *Konstytucyjna regulacja dostępu do dóbr kultury i wolność korzystania z dóbr kultury*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2013, nr 3 (15), s. 59.

³³ M. Jabłoński, J. Węgrzyn, *Wolność twórczości artystycznej i naukowej oraz dostępu do dóbr kultury*, [w:] *Realizacja i ochrona konstytucyjnych wolności i praw jednostki w polskim porządku prawnym*, M. Jabłoński (red.), Wrocław 2014, s. 705.

³⁴ Rezolucja Rady Praw Człowieka ONZ 10/23 z dnia 26 marca 2009 r., https://ap.ohchr.org/documents/E/HRC/resolutions/A_HRC_RES_10_23.pdf – 1.12.2018.

³⁵ Rezolucja Rady Praw Człowieka ONZ 19/6 z dnia 3 kwietnia 2012 r., <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/G12/127/13/PDF/G1212713.pdf?OpenElement> – 1.12.2018.

Cykliczne raporty przedstawiane przez sprawozdawcę stanowią cenne źródło wiedzy na temat obecnego rozumienia szeroko pojętych praw kulturalnych oraz najnowszych osiągnięć z tego zakresu. W dalszej części niniejszego rozdziału zostaną zaprezentowane wybrane zagadnienia, które zarówno w opinii specjalnego sprawozdawcy, jak i przedstawicieli doktryny oraz praktyki stanowią jedne z najważniejszych wyzwań dla dalszego rozwoju prawa do kultury. Warto jednak pamiętać, iż zagadnienia omówione poniżej nie wyczerpują w pełni tej tematyki. Wśród równie istotnych zagrożeń można wymienić także wyzwania wynikające z postępującej dewastacji środowiska naturalnego, konfliktów natury ideologicznej czy religijnej, migracji ludności oraz zapewnienia ochrony praw mniejszości narodowych i etnicznych.

4.1. Celowe niszczenie dziedzictwa kulturowego

Na przestrzeni ostatnich stuleci konflikty zbrojne stosunkowo często obejmowały działania wymierzone nie tylko w ludność danego państwa, ale także w osiągnięcia ich kultury. W powszechnej świadomości obecne są wspomnienia m.in. z okresu II wojny światowej, kiedy to setki dóbr kultury padły przedmiotem grabieży zarówno ze strony nazistów, jak i Armii Radzieckiej. Do dzisiaj jednym z najbardziej znanych przykładów grabieży pozostaje *Portret młodzieńca* autorstwa Rafaela Santi, który najprawdopodobniej został skradziony z Muzeum Czartoryskich w Krakowie. I choć działania z tego okresu w dużej mierze były ukierunkowane na kradzież (i późniejszą sprzedaż) dzieł sztuki, to należy pamiętać również o zorganizowanych działaniach, których celem było zniszczenie dzieł stojących w sprzeczności z oficjalną ideologią nazistowską. Tysiące dzieł sztuki zaliczonych przez władze nazistowskie do tzw. sztuki wynaturzonej zostały bezpowrotnie zniszczone.

Współcześni agresorzy zdają się w swoich działaniach nawiązywać do tragicznych doświadczeń XX w. Można jednak dostrzec pewną różnicę w ich podejściu do dziedzictwa kulturowego, która zdaje się szczególnie niepokojąca w kontekście rozważań o prawie do kultury. Pomimo olbrzymich strat z okresu II wojny światowej coraz częściej twierdzi się, iż większość dzieł uznanych za zniszczone w praktyce została sprzedana prywatnym kolekcjonerom, często po znacznie zaniżonych cenach³⁶. Tymczasem doniesienia płynące m.in. z terenów Bliskiego Wschodu wskazują na zupełnie odmienną tendencję.

Powstanie Państwa Islamskiego (ISIS) na początku 2015 r. doprowadziło do zapoczątkowania nowej fali terrorku. Brutalna działalność ekstremistyczna jest wymierzona nie tylko w lokalną ludność, ale także we wszelkie przejawy antycznego dziedzictwa

³⁶ Zob. więcej: M. Fisher, *Why Nazi-Seized Art Is Only Now Resurfacing – and How It Will Change the Art World*, https://www.washingtonpost.com/news/worldviews/wp/2013/11/06/why-nazi-seized-art-is-only-now-resurfacing-and-how-it-will-change-the-art-world/?noredirect=on&utm_term=.b4684b4a18b0 – 1.12.2018.

kulturowego znajdującego się na terenie państw arabskich (m.in. Iraku i Syrii). Ponadto obserwuje się prowadzenie tych działań również w odniesieniu do dorobku kulturowego mniejszości etnicznych i religijnych zamieszkujących te tereny. Wraz z niszczeniem elementów kultury materialnej terroryści zmierzają do usunięcia jakichkolwiek przejawów obecności tych mniejszości na obszarze Bliskiego Wschodu. Należy jednak pamiętać, iż tego typu działania są w szczególności uwarunkowane religijnie. Zgodnie z poglądami ISIS dzieła sztuki pochodzące zarówno z czasów antycznych (a więc okresu przed pojawieniem się islamu), jak i stanowiące dorobek innych kultur czy religii należy uznać za świętokradcze³⁷. Jednym z najgłośniejszych przypadków celowego niszczenia zabytków przez bojowników ISIS było zniszczenie ruin starożytnego miast Palmyra.

Działania opisane powyżej stanowią oczywisty przykład naruszenia prawa do kultury, uznawanego za jedno z praw człowieka. Należy pamiętać, że skutkują one nie tylko odebraniem dostępu do osiągnięć kultur antycznych, ale i dążą do wyeliminowania dorobku, a tym samym i tożsamości poszczególnych grup społecznych. Jak słusznie zauważono w raporcie specjalnego sprawozdawcy, naruszenia materialnych dóbr kultury bardzo często wiążą się bezpośrednio z naruszeniem dóbr niematerialnych. Dla przykładu można wskazać na zdarzenia z Mali, gdzie zniszczeniu uległy sufickie mauzolea oraz bezcenne manuskrypty. Atak ten był jednak wymierzony nie tylko w to, co namacalne, lecz dotknął również różnego rodzaju praktyki i zwyczaje, tj. obrządków religijnych czy muzykę³⁸.

Przeciwdziałanie zjawisku celowego niszczenia dziedzictwa kulturowego przez wiele lat opierało się na prawodawstwie międzynarodowym. Trudno nie wspomnieć w tym miejscu o haskiej konwencji o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego z 1954 r., która stanowi, iż szkody wyrządzone dobrom należącym do któregośkolwiek z narodów stanowią uszczerbek dla dziedzictwa kulturowego całej ludzkości³⁹. Równie istotnym osiągnięciem prawa międzynarodowego w tym zakresie było przyjęcie w 1972 r. Konwencji w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego⁴⁰. Niestety w obliczy wyzwań współczesnego świata wydaje się, że kolejne umowy międzynarodowe nie są w stanie faktycznie zapobiegać dalszej dewastacji światowego dziedzictwa kulturowego. Problemy te są już dostrzegane nie tylko przez doktrynę, ale i przez przedstawicieli najważniejszych organizacji międzynarodowych. W obliczu tego problemu

³⁷ S. Strykowska, *Problematyka ochrony dziedzictwa kulturowego w działalności międzynarodowych trybunałów karnych*, „Adam Mickiewicz University Law Review” 2016, vol. 6, s. 220.

³⁸ Report of the Special Rapporteur in the field of cultural rights, A/HRC/31/59, <https://www.refworld.org/docid/56f174dd4.html> – 1.12.2018.

³⁹ Konwencja o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego wraz z regulaminem wykonawczym do tej konwencji oraz protokół o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego, podpisane w Hadze dnia 14 maja 1954 r., Dz.U. 1957, nr 46, poz. 212.

⁴⁰ Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego, przyjęta w Paryżu dnia 16 listopada 1972 r. przez Konferencję Generalną Organizacji Narodów Zjednoczonych dla Wychowania, Nauki i Kultury na jej 17 sesji, Dz.U. 1976, nr 32, poz. 190.

wskazuje się na niepodważalną rolę edukacji, która powinna odgrywać rolę swoistego środka prewencyjnego. Podkreśla się również istotne znaczenie nowych mediów, które pozwalają na utrwalanie dorobku kulturowego w znacznie łatwiejszy, szybszy i tańszy sposób, niż miało to miejsce dotychczas⁴¹. Do zupełnie innych rozwiązań odwołują się natomiast zwolennicy indywidualnej odpowiedzialności w ramach międzynarodowego prawa karnego⁴². W 2016 r. Międzynarodowy Trybunał Karny wydał precedensowy wyrok w sprawie wspomnianych powyżej wydarzeń z Mali. Za nadzorowanie i bezpośredni udział w zniszczeniu mauzoleów terrorysta powiązany z Al-Kaidą Islamskiego Maghrebu został skazany na karę dziewięciu lat pozbawienia wolności. Wydaje się, iż to orzeczenie może otworzyć drogę do zupełnie nowej, ale i znacznie skutecznej formy walki z celowym niszczeniem dziedzictwa kulturowego.

4.2. Globalizacja

Nie ulega wątpliwości, że jednym z najważniejszych procesów mających wpływ na współczesną politykę, gospodarkę czy kulturę jest globalizacja. Na potrzeby rozważań poszczególnych dyscyplin naukowych tworzone i stosowane są jej różnorodne definicje. W kontekście rozważań podejmowanych w niniejszym artykule słuszne wydaje się sięgnięcie po definicję zaproponowaną przez UNESCO, zgodnie z którą globalizacja to wielowymiarowy i wielokierunkowy proces polegający na przyspieszonym i zintensyfikowanym przepływie kapitału, towarów, informacji, pomysłów, wierzeń oraz ludzi⁴³.

Zgodnie z przytoczonym powyżej rozumieniem można by przypuszczać, że globalizacja znacznie zwiększa możliwość przekazywania informacji o dorobku kulturowym mniejszych społeczności do większej liczby odbiorców. Jednak praktyka pokazuje, iż jej skutki mogą być wręcz odwrotne. Wszakże zgodnie z odmiennymi definicjami przytaczanymi w literaturze globalizacja polega przede wszystkim na przepływie i szerzeniu osiągnięć tzw. kultur zachodnich⁴⁴.

Globalizacja oraz jej skutki mają potężny wpływ na większość aspektów naszego życia. I choć różnorodne formy wymiany międzykulturowej miały miejsce już od zarania dziejów, to w kontekście rozważań o globalizacji oraz prawie do kultury należy w szczególności pamiętać o społecznościach marginalizowanych przez ten proces. Brak odpowiednich działań podejmowanych na arenie krajowej, regionalnej czy międ-

⁴¹ Report of the Special Rapporteur...

⁴² S. Strykowska, *op. cit.*, s. 212.

⁴³ Investing in cultural diversity and intercultural dialogue: UNESCO world report, Paryż 2009, s. 6, http://www.unesco.pl/fileadmin/user_upload/pdf/Konwencje__deklaracje__raporty/Raport_o_Roznorodnosci_Kulturowej.pdf – 1.12.2018.

⁴⁴ S. Raikhan [et al.], *The Interaction of Globalization and Culture in the Modern World*, „Procedia – Social and Behavioral Sciences” 2004, vol. 122, s. 8.

dzynarodowej może w łatwy i szybki sposób doprowadzić do ograniczenia lub zaniku różnorodności kulturowej, czego konsekwencją może być unifikacja przekazywanych wzorców kulturowych, wierzeń czy wartości. Przypuszcza się, iż takie skutki będą szczególnie zauważalne w przypadku niewielkich i stosunkowo zamkniętych społeczności, które wraz z otwarciem się na osiągnięcia innych kultur tracą swoją autentyczność i niepowtarzalność⁴⁵.

Zgodnie z art. 3 Powszechnej deklaracji o różnorodności kulturowej „różnorodność kulturowa rozszerza możliwości wyboru stawiane przed każdym; jest jednym ze źródeł rozwoju, postrzeganego nie tylko jako wzrost gospodarczy, ale również jako środek dostępu do satysfakcjonującego bytu intelektualnego, uczuciowego, moralnego i duchowego”. Widać więc wyraźne powiązanie pomiędzy zagwarantowaniem istnienia różnorodności kulturowej a realizacją drugiego elementu składowego prawa do kultury, jakim jest prawo do uczestniczenia w kulturze.

Choć w wielu opiniach globalizacja jest procesem samoistnym, którego nie da się zatrzymać lub zahamować, to konieczne wydaje się przeciwdziałanie jej skutkom (zwłaszcza tym negatywnym). Trudno jest oczekiwać, aby zapewnienie właściwej różnorodności kulturowej w warunkach globalizacji mogło odbywać bez odpowiedniego prawodawstwa. Szczególnej roli państwa w odniesieniu do zarysowanych powyżej problemów należy upatrywać w działaniach na rzecz zapewnienia pluralizmu mediów, zarówno tych nowych, jak i tradycyjnych. Zagwarantowanie prawa do współistnienia i funkcjonowania różnorodnych nadawców czy wydawców pozwoli na tworzenie zróżnicowanego przekazu medialnego dostosowanego nie tylko do dominujących wartości czy poglądów.

4.3. Ochrona praw autorskich a prawo do kultury

Szczególnie ciekawym aspektem rozważań nad prawem do kultury (a zwłaszcza prawem dostępu do kultury) jest jego korelacja z prawami autorskimi. Dążenie do zapewniania jednostkom jak najszerszego dostępu do dóbr kultury rodzi ryzyko zaistnienia konfliktu pomiędzy interesami artystów a interesami odbiorców. Debata nad tym zagadnieniem zyskała szczególnie na znaczeniu w kontekście rozwoju Internetu oraz wszelkich mediów społecznościowych⁴⁶. Ułatwiony i niezwykle szybki dostęp do utworów muzycznych czy filmowych w znaczący sposób wpłynął na rozwój prawa autorskiego oraz zaostrezenie ochrony autorów⁴⁷. Pojawia się więc pytanie, w jaki sposób zapewnić odpowiednią ochronę praw twórców przy jednoczesnym poszanowaniu praw człowieka. W kontekście tych

⁴⁵ M. Kranz-Szurek, *Kultura lokalna a globalizacja kulturowa – próba oceny zjawiska*, „Roczniki Nauk Społecznych” 2012, vol. 4 (40), nr 2, s. 16.

⁴⁶ J. Matczuk, *op. cit.*, s. 36.

⁴⁷ C. Sganga, *Right to Culture and Copyright. Participation and Access*, [w:] *Research Handbook on Human Rights and Intellectual Property*, C. Geiger (ed.), Cheltenham 2015, s. 560.

rozważań wydaje się jednak, że najwięcej problemów pomiędzy prawami autorskimi a prawem do kultury następuje w obszarze pierwszego elementu składowego tego prawa, a więc prawa dostępu do kultury.

Przedmiotem ochrony prawa autorskiego są utwory będące przejawem działalności człowieka, charakteryzujące się indywidualnością i kreatywnością. W odniesieniu do wcześniejszych rozważań dotyczących pojęcia kultury należy więc przyjąć, że utwory stanowią część kultury podlegającą szczególnemu reżimowi prawnemu. Trzeba jednak pamiętać, iż ochrona ta nie służy wszelkim przejawom ludzkiej twórczości. Zgodnie ze stanowiskiem ugruntowanym zarówno w doktrynie, orzecznictwie, jak i prawodawstwie ochronie prawnoautorskiej podlega wyłącznie forma wyrażenia pewnej idei lub koncepcji, a nie sama idea. Regułę tę określa się zasadą dychotomii prawa autorskiego⁴⁸.

Debata dotycząca godzenia ze sobą interesów twórców i odbiorców dotyka nieco odmiennych kwestii w zależności od tego, czy toczy się w państwach rozwijających się czy też w państwach rozwiniętych. W przypadku tych pierwszych wyraźnie podkreśla się, iż rozwój społeczeństwa nie jest możliwy bez zapewnienia choćby minimalnego dostępu do kultury oraz możliwości uczestniczenia w niej. Tym samym dąży się do tego, aby w odniesieniu do takich państw prawa autorskie były znacznie bardziej elastyczne i tym samym nie przyczyniały się do dalszego pogłębiania nierówności społecznych. Natomiast w odniesieniu do państw rozwiniętych szczególny nacisk kładzie się na dostęp do kultury umożliwiający jej dalszy rozwój i innowacje⁴⁹.

Rozważania w zakresie zarysowanej powyżej tematyki utrudnia również fakt niezwykle dużego zróżnicowania prawa autorskiego pomiędzy poszczególnymi państwami. Nawet w obrębie Unii Europejskiej nie zdecydowano się na ujednolicenie regulacji 28 państw członkowskich. Problemy, jakie w związku z tym występują, dotyczą więc nawet tych najbardziej podstawowych kwestii, jak chociażby uznanie danego wytworu za utwór podlegający ochronie prawa autorskiego⁵⁰.

Jedno z podstawowych pytań, jakie pojawia się przy okazji rozważań nad granicami prawa autorskiego dotyczy moment, w którym obcowanie z poszczególnymi dobrami kultury może naruszyć interesy twórcy. Tak zwana dyrektywa o społeczeństwie informacyjnym wskazuje na trzy główne uprawnienia autorów. Są to prawo do zwielokrotniania utworu⁵¹, prawo do ich publicznego udostępniania⁵² oraz prawo do rozpowszechniania utworów⁵³. Tym samym wydaje się, że wszelkie działania odbiorców kultury wkracza-

⁴⁸ J. Matczuk, *op. cit.*, s. 38.

⁴⁹ C. Sganga, *op. cit.*, s. 565.

⁵⁰ J. Matczuk, *op. cit.*, s. 41 i n.

⁵¹ Art. 2 Dyrektywy 2001/29/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 22 maja 2001 r. w sprawie harmonizacji niektórych aspektów praw autorskich i pokrewnych w społeczeństwie informacyjnym (Dz.U. L 167 z 22.06.2001, s. 10).

⁵² Ibidem, art. 3.

⁵³ Ibidem, art. 4.

jące w sferę wyłącznych uprawnień twórców mogą potencjalnie stanowić naruszenie praw autorskich⁵⁴. Należy jednak pamiętać, iż istnieją takie formy użytkowania, które pomimo tego, że bezpośrednio do tego nie dążą, to nierozdzielnie łączą się z dalszym rozpowszechnianiem lub nawet kopiowaniem utworów (co dotyczy głównie internetowego modelu komunikacji *peer-to-peer* stosowanego m.in. w protokole BitTorrent)⁵⁵.

Zarówno prawodawca unijny, jak i większość prawodawców krajowych zdaje sobie jednak sprawę, iż zapewnienie ochrony praw autorów wymaga jednoczesnego wprowadzenia rozwiązań wspierających kulturę i naukę, nawet jeżeli wiążą się one z częściowym ograniczeniem uprawnień twórców⁵⁶. Wspomniana powyżej dyrektywa unijna wprowadza więc wyjątek w postaci dozwolonego użytku prywatnego. I choć instytucja ta znana jest w wielu porządkach prawnych od dłuższego czasu, to dynamiczny rozwój technologii informacyjnych przyczynia się do powstawania licznych problemów interpretacyjnych, zwłaszcza w zakresie jej granic⁵⁷.

Powyższe rozważania wskazują na to, iż pomimo intensywnego rozwoju ochrony prawnoautorskiej prawodawcy zaczynają dostrzegać również interesy odbiorców. Dotychczas niedoceniane koncepcje praw człowieka uwzględniane są obecnie w procesie tworzenia prawa. Niestety w wielu przypadkach nie nadążają one za dynamicznym rozwojem technologii. Poszukując rozwiązań istniejących problemów, część autorów wskazuje, iż dobrym rozwiązaniem mogłoby być przeniesienie regulacji prawa autorskiego z poziomu krajowego na regionalny czy międzynarodowy. W świecie cyfrowym, gdzie granice państw rzadko stanowią przeszkodę dla przepływu informacji, wydaje się to słuszną ideą, tym bardziej że najważniejsze osiągnięcia w obszarze praw człowieka (w tym prawa do kultury) zostały dokonane na płaszczyźnie międzynarodowej.

5. Podsumowanie

Zarówno doktryna, jak i praktyka zgodne są co do tego, iż koncepcja praw kulturalnych była mocno zaniedbywana na przestrzeni ostatnich dziesięcioleci. Pomimo istniejących ram legislacyjnych wyznaczonych przez najważniejsze akty z zakresu praw człowieka prawa te traktowano po macoszemu, skupiając się głównie na realizacji praw osobistych, politycznych czy socjalnych. Wydaje się jednak, że obecnie jesteśmy świadkami prze-

⁵⁴ E. Łaskowska, *Kiedy użytek prywatny jest dozwolony?*, „Europejski Przegląd Sądowy” 2017, nr 7, s. 58 i n.

⁵⁵ J. Matczuk, *op. cit.*, s. 42.

⁵⁶ Motyw 14 dyrektywy o społeczeństwie informacyjnym.

⁵⁷ Szerzej na ten temat: J. Chwałba, *Korzystanie z programów peer-to-peer a dozwolony użytek prywatny w prawie autorskim*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace z Prawa Własności Intelektualnej” 2008, z. 2 (102), s. 18-53; I. Drożdż, K. Sączek, *Dozwolony użytek osobisty w Internecie a problem torrentów*, „Internetowy Przegląd Prawniczy TBSP UJ” 2016, nr 4 (26), s. 57-71.

mian w tym zakresie. Można to z łatwością zauważyć w działaniach podejmowanych przez prawodawców i organizacje międzynarodowe oraz w samej tematyce dyskursu medialnego. Zarówno organy władzy państwowej, jak i obywatele zdają sobie sprawę z kluczowej roli prawa do kultury w budowaniu tożsamości człowieka i społeczeństwa.

Działania podejmowane przez wyspecjalizowane organizacje międzynarodowe (w tym powołanie specjalnego sprawozdawcy w dziedzinie praw kulturalnych) ukazują chęć odwrócenia dotychczasowych trendów w tym obszarze. I choć nie ulega wątpliwości, że współcześnie istnieje szereg zagrożeń stojących na drodze dla pełnej realizacji prawa do kultury, to optymizmem napawa chęć ich właściwej identyfikacji, która stanowi pierwszy krok do faktycznego im przeciwdziałania.

Bibliografia

- Chwalba J., *Korzystanie z programów peer-to-peer a dozwolony użytek prywatny w prawie autorskim*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace z Prawa Własności Intelektualnej” 2008, z. 2 (102).
- Drożdż I., Sączek K., *Dozwolony użytek osobisty w Internecie a problem torrentów*, „Internetowy Przegląd Prawniczy TBSP UJ” 2016, nr 4 (26).
- Fisher M., *Why Nazi-Seized Art Is Only Now Resurfacing – and How It Will Change the Art World*, https://www.washingtonpost.com/news/worldviews/wp/2013/11/06/why-nazi-seized-art-is-only-now-resurfacing-and-how-it-will-change-the-art-world/?noredirect=on&utm_term=.b4684b4a18b0.
- Frankiewicz A., *Konstytucyjna regulacja dostępu do dóbr kultury i wolność korzystania z dóbr kultury*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2013, nr 3 (15).
- Frankiewicz A., *Znaczenie prawne regulacji dziedzictwa narodowego i dóbr kultury w rozdziale I Konstytucji RP*, „Przegląd Prawa i Administracji” 2012, vol. 88.
- Jabłoński M., Węgrzyn J., *Wolność twórczości artystycznej i naukowej oraz dostępu do dóbr kultury*, [w:] *Realizacja i ochrona konstytucyjnych wolności i praw jednostki w polskim porządku prawnym*, M. Jabłoński (red.), Wrocław 2014.
- Jabłoński M., *Wolności z art. 73 Konstytucji RP*, [w:] *Prawa i wolności obywatelskie w Konstytucji RP*, B. Banaszak, A. Preisner (red.), Warszawa 2002.
- Konstytucja Hiszpanii z dnia 27 grudnia 1978 r.*, przeł. T. Mołdawa, Warszawa 1993.
- Konstytucja Portugalii*, przeł. A. Wojtyczek-Bonnand, Warszawa 2000.
- Konstytucja Republiki Francuskiej z dnia 4 października 1958 r.*, przeł. W. Skrzydło, Warszawa 2005.
- Kranz-Szurek M., *Kultura lokalna a globalizacja kulturowa – próba oceny zjawiska*, „Roczniki Nauk Społecznych” 2012, vol. 4 (40), nr 2.
- Laskowska E., *Kiedy użytek prywatny jest dozwolony?*, „Europejski Przegląd Sądowy” 2017, nr 7.
- Matczuk J., *Prawo do kultury v. prawo autorskie – nieuchronny konflikt czy nadzieja na conciliację?*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace z Prawa Własności Intelektualnej” 2015, z. 1 (127).
- Mężykowska A., *ECHR Cultural Protocol Debates/CAHMIN*, [w:] *Culture and Human Rights: The Wroclaw Commentaries*, A. Wiesand [et al.] (eds), Berlin–Boston 2016, <https://doi.org/10.1515/9783110432251-056>.

Młynarska-Sobaczewska A., *Prawo do kultury*, Warszawa 2018.

Odello M., *The Right to Take Part to Cultural Life: General Comment No. 21 of the United Nations Committee on Economic, Social and Cultural Rights*, „Anuario Español de Derecho Internacional” 2011, vol. 27.

Piesiewicz P., *Prawo własności intelektualnej jako prawo człowieka*, [w:] *Dylematy praw człowieka*, T. Gardocka, J. Sobczak (red.), Toruń 2008.

Raikhana S. [et al.], *The Interaction of Globalization and Culture in the Modern World*, „Procedia – Social and Behavioral Sciences” 2004, vol. 122, <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.01.1294>.

Sganga C., *Right to Culture and Copyright: Participation and Access*, [w:] *Research Handbook on Human Rights and Intellectual Property*, C. Geiger (ed.), Cheltenham 2015, <https://doi.org/10.4337/9781783472420.00044>.

Słownik języka polskiego PWN, t. 1, M. Szymczak (red.), Warszawa 1998.

Strykowska S., *Problematyka ochrony dziedzictwa kulturowego w działalności międzynarodowych trybunałów karnych*, „Adam Mickiewicz University Law Review” 2016, vol. 6, <https://doi.org/10.14746/ppuam.2016.6.14>.

Publikację tę należy uznać za oryginalne i w pełni kompetentne opracowanie na temat filozoficznych, historycznych i prawnych aspektów Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka w 70. rocznicę jej uchwalenia przez Zgromadzenie Ogólne ONZ. Wykorzystanie tego jubileuszu dla zebrania i przedstawienia pogłębionych studiów nad Deklaracją należy ocenić ze wszech miar pozytywnie. Książka stanowi kontynuację zainteresowań polskiej doktryny prawa międzynarodowego (oraz innych dyscyplin) jednym z najważniejszych – a wręcz symbolicznym – dokumentem w rozwoju koncepcji uniwersalnych praw człowieka.

dr hab. Michał Balcerzak, prof. UMK

<https://akademicka.pl>

ISBN 978-83-8138-132-1

9 788381 381321